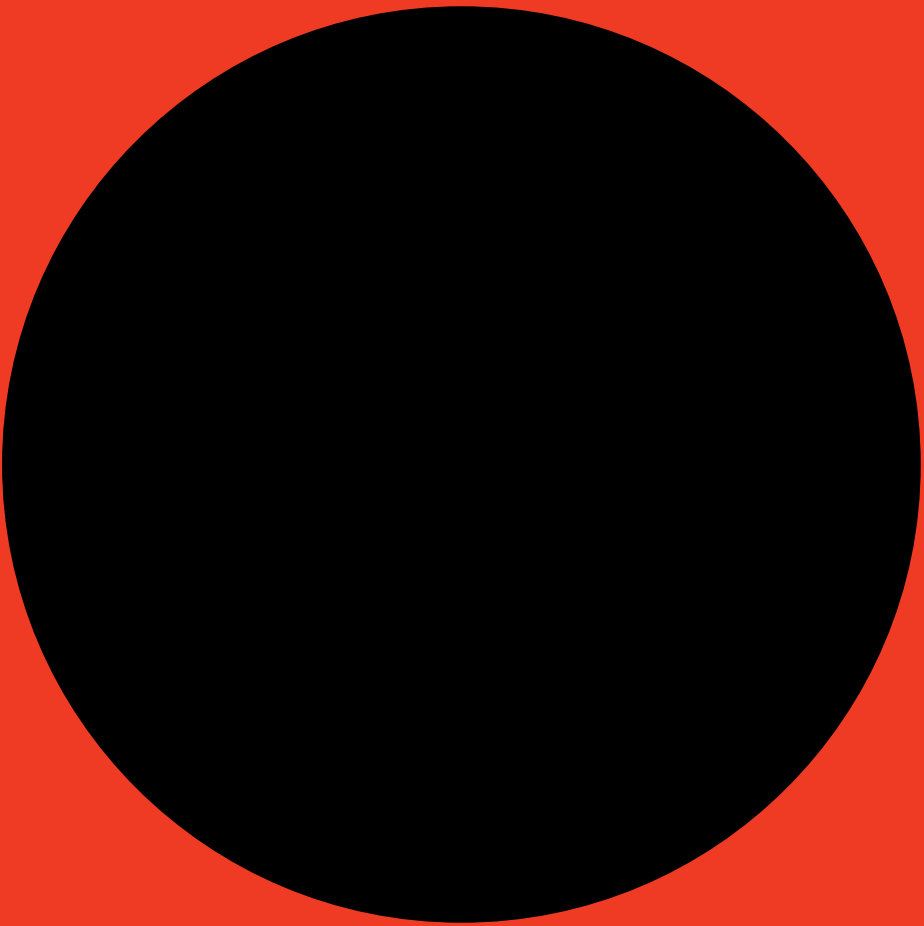


Mapovanie symbolických hraníc v našej spoločnosti

Peter Žiak (ed.)



*

Mapovanie symbolických hraníc v našej spoločnosti

Peter Žiak (ed.)

Autori: Martin Boszorád, Juraj Buzalka,
Elena Gallová Kriglerová, Hugo Gloss,
Ivan Chorvát, Matej Karásek, Michaela
Malíčková, Erich Mistrík, Marianna Mrva,
Zuzana Slušná, Jiří Šafr, Peter Žiak

Editor: Peter Žiak
Jazyková korektorka: Zuzana Vilím
Recenzenti: Peter Daubner, Lucia Bistárová

Dizajn: Jaroslav Dvorský
Tlač: Bittner print, s.r.o.
Náklad: 100 ks
Prvé vydanie
Rok vydania: 2024
Počet strán: 134
ISBN 978-80-7121-389-5

© Národné osvetové centrum, 2024
Námestie SNP 12
812 34 Bratislava
www.nocka.sk

Obsah

Úvod	10
Kultúrne konflikty v kontexte globalizácie Peter Žiak	14
[Anti]systém na Slovensku: exploratórna štúdia DEKK Inštitútu Hugo Gloss	32
Slováci a vidiek: existujú bez folklorizmu? Juraj Buzalka	44
Majorita zahľadená do seba (Obraz hnusu) Erich Mistrík	52
Mladí z menšín potrebujú byť vypočutí tiež a zapájať sa do verejného diania Elena Gallová Kriglerová	60
Voľný čas na Slovensku – diferenciácia a reprodukcia Ivan Chorvát – Jiří Šafr	68
Symbolické hranice v umení a kultúrna spotreba Zuzana Slušná	84
Subkultúrne reálie a ich mediálna reprezentácia Michaela Malíčková – Martin Boszorád	94
Jazyk kultúrnej a mediálnej spotreby Maďarov na Slovensku a jeho vzťah k národnej identite Marianna Mrva	102
Jedna kultúra v dvoch jazykoch? Prípadová štúdia mapovania symbolických a sociálnych hraníc v slovensko-maďarskom pohraničí Matej Karásek	112

Úvod

Symbolické hranice patria v súčasnosti k najviac diskutovaným témam v sociálnych vedách. Záujem vedcov a teoretikov o tento fenomén odzrkadľuje spoločenské pomery, ktoré sú aktuálne veľmi nestabilné a napäté. Krajiny na celom svete (vrátane Slovenska) dlhodobo čelia jednej kríze za druhou (finančná kríza, klimatické zmeny, epidémie, vojenské konflikty, migrácia), čo oslabuje legitimitu vládnuvých politických a ekonomických systémov, ale aj bežnú medziľudskú solidaritu. Práve v čase, keď ľudstvo musí spolupracovať, aby dokázalo čeliť dopadom deštruktívneho zaobchádzania so životným prostredím, sa stali najdôležitejšou témou kultúrne rozdiely a kultúrne konflikty. Neustále sa poukazuje na odlišnosti v spôsobe života, mentalite, zvykoch či morálke „tých druhých“ (iných národov, etnik, náboženstiev, sociálnych vrstiev a pod.), čo podnecuje spory, ktoré prerastajú aj do násilností.

Pojem symbolické hranice označuje práve tieto mentálne a konceptuálne bariéry. Sú prejavom klasifikovania druhých ľudí a skupín, ktoré býva často sprevádzané predsudkami či stigmatizovaním. Skupinové identity sa voči sebe navzájom vymedzujú najčastejšie prostredníctvom kultúrnych tradícií, konceptov a symbolov. Kultúra ako taká je teda pomerne frekventovaným a efektívnym nástrojom exklúzie aj inklúzie. Symbolické hranice majú viacdimezióznú pôsobnosť. Sú súčasťou nášho kognitívneho vybavenia (spôsobu, akými vnímame a interpretujeme svet a ľudí), zároveň nadobúdajú funkciu v sociálnych interakciách (užitočné nástroje v stratégiách konania) a v neposlednom rade sa podieľajú aj na formovaní inštitúcií a inštitucionalizovaných noriem, politik a ideológií, kde je ich dopad na spoločnosť zrejme najvýraznejší.

Komplexnosti skúmaného javu zodpovedá aj interdisciplinárne zloženie autorského kolektívu. Publikácia je spoločným dielom odborníkov z oblasti sociológie, sociálnej antropológie, kulturológie a estetiky. Autori sa venujú symbolickým hraniciam v slovenskej spoločnosti z odlišných (avšak príbuzných)

perspektív. Prezentujú svoje výskumy a teórie z vybraných oblastí sociálneho a kultúrneho života Slovákov – mapujú hranice, ktoré medzi nami existujú a ktoré si sami vytyčujeme.

Témou prvej kapitoly sú kultúrne konflikty v kontexte prebiehajúcej globalizácie. Peter Žiak v nej skúma problémy, ktoré nie sú špecifické iba pre Slovensko, ale objavujú sa aj v iných krajinách. Aj keď majú v tomto zmysle globálny charakter, vždy ich ovplyvňuje konkrétna lokálna tradícia, historická skúsenosť a aktuálne spoločenské pomery. Autor sa tiež zamýšľa nad tým, či spoločenské konflikty spôsobujú viac socioekonomické nerovnosti alebo kultúrne odlišnosti.

V nasledujúcej kapitole prezentuje Hugo Gloss výsledky výskumu antisystémových postojov v slovenskej populácii, ktoré interpretuje (aj) v kontexte nízkej sociálnej súdržnosti a dôvery, aktuálnej geopolitickej situácie či spoločensko-ekonomickej transformácie našej krajiny po roku 1989. Antisystémový sentiment prispieva k vzniku symbolickej hranice, ktorou sa odporcovia systému dištancujú od spoločnosti, nielen pokiaľ ide o jej politické zriadenie, ale aj jej civilizačné a hodnotové ukotvenie.

Juraj Buzalka polemizuje v tretej kapitole s presvedčením, že medzi životom v meste a životom na vidieku existuje ostrý kontrast. Podľa autora je polarizácia na osi mesto – vidiek skôr výsledkom presadzovania ideologického konštruktu v podobe folklorizmu, ktorý prezentuje našu národnú identitu cez romantický obraz vidieckeho a etnický homogénneho národa (v protiklade k modernému mestskému životu). Cieľom folklorizmu je populistická mobilizácia proti elitám, urbánnej kozmopolitnej kultúre či globalizácii. Folklorizmus pritom skresľuje naše skutočné dejiny – prezentuje „vynájdenu tradíciu“, prostredníctvom ktorej politické ideológie vytvárajú identitárne naratívy.

V štvrtej kapitole skúma Erich Mistrik symbolickú hranicu budovanú na estetickom a emocionálnom základe. Témou kapitoly je hnus ako emócia a estetická kategória, prostredníctvom ktorej sa majorita slovenskej

spoločnosti civilizačne, kultúrne a morálne povyšuje nad najviac stigmatizované menšiny (Rómov a utečencov). Ako autor poukazuje, majorita má sklon prezentovať svoj spôsob života ako vzorový a na menšiny neraz aplikuje dehumanizujúci a degradujúci slovník. Symbolická hranica sa v tomto prípade zakladá skôr na predsudkoch a stereotypoch než na reálnych kontrastoch v spôsobe života odlišných sociálnych skupín.

Problemátike minorít sa venuje aj Elena Gallová Kriglerová, ktorá sumarizuje výsledky kvalitatívneho výskumu zameraného na život mladých ľudí z menšín (Rómovia, cudzinci, ľudia so zdravotným znevýhodnením, členovia LGBTI+ komunity). Autorka sa podrobnejšie zaoberá tým, aké sú ich skúsenosti so sociálnym vylúčením, či aká je ich dôvera voči spoločnosti a jej inštitúciám. Vysvetľuje, že mladí ľudia z prostredia menšinových identít majú väčší problém so spoločenským prijatím ako bežní príslušníci majority v ich veku, preto sú často nútení uzatvárať sa do izolovaných sociálnych skupín a hľadať prípadnú pomoc a podporu v špeciálnych (neštátnych, mimovládnych) organizáciách. Chýba im väčšia podpora zo strany štátu a jeho inštitúcií (škola, samospráva, štátom zriaďované komunitné centrá a pod.).

Ivan Chorvát a Jiří Šafr mapujú symbolické hranice v oblasti voľnočasových aktivít Slovákov. Spôsoby trávenia voľného času sú zo sociologického hľadiska dôležitým indikátorom životného štýlu, ako aj sociálneho statusu. Autori porovnávajú historické premeny v trávení voľného času, následne interpretujú aktuálne dáta z kvantitatívneho výskumu trávenia voľného času v rodinách so školopovinnými deťmi. V tejto konkrétnej oblasti zdrojom spoločenských rozdielov nie sú priamo postoje a spôsoby klasifikácie druhých ľudí a skupín, ale odlišné spôsoby života, ktoré diferencuje rodinný kapitál a sociodemografické premenné.

Zuzana Slušná skúma v siedmej kapitole symbolické hranice v oblasti umenia a kultúrnej spotreby. Venuje sa najmä hierarchickým dichotómiám (vysoké a nízke, elitné

a populárne) a ich relevantnosti pre súčasnú kultúru. Poukazuje na to, že spoločenské a historické premeny podnecujú vznik nových modelov fungovania a posudzovania kultúrnych artefaktov. Konzumný spôsob života a demokratizácia vkusu oslabili pôvodné hranice, ktoré do umenia a kultúry vnášali normatívne hodnotové systémy a inštitúcie, v dôsledku čoho sa v kultúrnych politikách a edukačnej praxi začali aplikovať viac flexibilné a komplexné prístupy.

Michaela Malíčková a Martin Boszorád sa v nasledujúcej kapitole venujú obrazu subkultúr v mediálnom priestore (predovšetkým v reklamách). Autori mapujú nielen hranice, ale aj interakcie medzi systémom dominantnej kultúry a jej podsystémami či okrajmi. Všímajú si, ako mainstreamový mediálny priestor a reklama ovplyvňujú autenticitu subkultúrnych kódov, teda ich schopnosť reprezentovať hodnoty a životné štýly príslušníkov subkultúr. Ako príklady si vyberajú reklamné spoty, v ktorých vystupujú reprezentanti hipsterov a rapperov.

Záverečné dve kapitoly publikácie sú zamerané na maďarskú menšinu a vzťahy medzi Maďarmi a Slovákmi. Marianna Mrva prezentuje výskum, ktorý zisťoval súvislosť medzi mediálnou spotrebou Maďarov a ich vzťahom k národnej identite. Pre vitalitu jazykových menšín je dôležitá prítomnosť ich jazyka v „jazykovej krajine“, ktorá ich obklopuje (verejné nápisy, dopravné značky, médiá). Výskumy potvrdzujú, že kultúrna a mediálna spotreba v menšinovom jazyku má pozitívny vplyv na zachovanie národnej identity a vitality menšiny. Maďari na Slovensku zároveň recipujú médiá aj v slovenskom jazyku, čo môže prispievať k zblížovaniu oboch kultúr bez straty vlastnej identity.

Matej Karásek predstavuje v záverečnej kapitole svoj etnografický výskum fungovania folklórom inšpirovaného divadelno-tanečného súboru Slovenskí rebeli v národnostne a jazykovo zmiešanom meste Komárno. Súbor tvoria členovia oboch národností a svojimi aktivitami v meste, ktoré bývalo častým miestom konfrontácií nacionalistov

z oboch táborov, narúšajú mnohé stereotypy o spolunažívaní Slovákov a Maďarov. V tomto zmysle ide o pozitívny príklad prekonávania symbolických hraníc vytváraných na základe etnickej príslušnosti.

Určite sa nám nepodarilo zmapovať všetky typy symbolických hraníc v našej spoločnosti. Vybrané prípady však patria k tým, ktoré spoločensky rezonujú a ktoré do veľkej miery formujú koncepty našich identít (uvádzame v pluráli, pretože je ich zjavne množstvo). Táto publikácia vznikla ako súčasť iniciatív Národného osvetového centra v oblasti výskumu kultúry. Naším zámerom bolo taktiež nadviazať užšiu spoluprácu s akademickými a výskumnými inštitúciami na Slovensku, ktorá bude, dúfame, ďalej pokračovať. Spoločne sme chceli prispieť k rozvoju a šíreniu odborného dialógu založeného na faktoch a vedeckých teóriách, nie na pocitoch či osobných presvedčeniach. Tento prístup považujeme za vhodnejšiu alternatívu k emocionálne vyhroteným kultúrnym konfliktom, ktoré ovládli verejnú diskusiu a v rámci ktorých sa ťažko zaujíma neutrálne stanovisko. Zmyslom vedy je práve pokus o neutrálny a objektívny výklad skutočnosti – aby sa pravda nestala vecou osobných záujmov a pocitov. Tie sú čoraz častejšie akceptované ako dostatočné kritériá legitimizovania akýchkoľvek názorov. Aj preto apelujeme na racionálnu a vedeckú diskusiu a dúfame, že sme k nej vydaním tejto knihy mohli prispieť.

Zostavovateľ

Mapovanie symbolických hraníc v našej spoločnosti

Kultúrne konflikty v kontexte globalizácie

Peter Žiak

Kultúra v období spoločenskej krízy

Hlavnou témou tejto knihy sú symbolické hranice v našej spoločnosti, teda na Slovensku. V prvej kapitole sa však budeme venovať problémom, ktoré majú globálny rozmer a ktorým čelia aj ostatné krajiny naprieč svetadielmi a kultúrami. Proces globalizácie, jeho prejavy a dopady na spoločnosť a kultúry je v posledných desaťročiach predmetom intenzívneho štúdia, pretože zásadným spôsobom mení svet, vzťahy medzi krajinami a ich tradíciami. V tejto konfrontácii sa aktualizujú aj kultúrne rozdiely; vystupujú do popredia, vytyčujú hranice a podnecujú spory.

Globalizácia nepriniesla len nové geopolitické a hospodárske pomery, ale aj zmenu spôsobu života a kultúry.¹ Ako vysvetľuje britský sociológ Anthony Giddens, moderný spôsob organizácie sociálneho života (ktorý je zo svojej povahy globalizačný) vytvoril na jednej strane rozsiahle expertné systémy, ktoré ľuďom zaisťujú bezpečnosť, efektívnosť a lepšie vzájomné prepojenie, na druhej strane však prináša bezprecedentné riziká (hrozba jadrovej vojny či ekologických katastrof, nestabilné finančné trhy, medzinárodné dopady kolapsu v systéme). Sociálne nepokoje zároveň sprievádzajú kultúrne konflikty. Spravidla mávajú podobu obrany lokálnej tradície. „*Rozvoj globalizovaných sociálnych vzťahov pravdepodobne zmierňuje niektoré aspekty národného cítenia, ktoré súvisia s rozvojom národných štátov (alebo niektorých štátov). Môže však tiež priamo podnecovať viac lokalizované zintenzívnenie národnostných citov. (...) Súčasne s plazivým a konfliktným uvoľňovaním sociálnych vzťahov dochádza v tomto rámci, ako pozorujeme, k zosilňovaniu tlakov smerom k lokálnej autonómii a regionálnej kultúrnej identite,*“ píše Giddens.²

Globálne systémy (či už ide o obchod, cestovanie, komunikáciu alebo organizáciu každodenného života) umožňujú ľuďom na celom svete, aby sa oslobodili od obmedzení lokálneho priestoru a času, avšak intenzita a rozsah, v akom vďaka nim cudzie kultúry prenikajú do lokálnych kontextov, neraz vyvolávajú averziu či pocit ohrozenia. Populisti na celom svete zneužívajú tento strach a sľubujú občanom väčší národný suverenizmus. Praktické emancipovanie sa od globálnych systémov je však problematické. Samotní antiglobalisti sa dnes globalizujú – deklarujú spojenectvá a vzájomnú podporu cez globálne sociálne médiá a participujú na globálnych systémoch a globálnych paktoch s ďalšími antiglobalistami. Izolacionizmus by mal pre jednotlivé krajiny závažné hospodárske a politické dôsledky, nehovoriac o problémoch takzvaných hyperobjektov,³ ktoré zasahujú územia bez ohľadu na hranice, a preto ich nemožno lokalizovať ani pričleniť ku konkrétnemu štátu (ide napríklad o vírusy, klimatické javy, plávajúce ostrovy odpadu a pod.). Spoločná koordinácia proti klimatickej katastrofe antiglobalistov zväčša nezaujíma a najčastejšie ju buď popierajú, alebo ňou strašia ľudí, ktorí sa boja, že ohrozí ich konzumný spôsob života.

Pri pohľade na rozsah konfliktov medzi kultúrami sa súčasný pozorovateľ neubrání domnienke, že proces globalizácie vlastne nepriniesol globálnu kultúrnu paradigmu, ktorá by dokázala integrovať lokálne kontexty do svetového. Príčiny napätia medzi krajinami a civilizačnými blokmi sa čoraz častejšie vysvetľujú tým, že ľudstvo tvoria nekompatibilné kultúrno-civilizačné paradigmy a že je potrebné brániť vlastnú kultúru pred cudzími: „*V hypermodernom svete už kultúru nemôžeme chápať iba ako súbor symbolických systémov, ktoré ľudstvo asimilujú a zjednocujú. Rovnako zreteľne sa totiž prejavuje aj ako*

1 Pozri: LIPOVETSKÝ, Gilles a Hervé JUVIN. *Globalizovaný Západ: Polemika o planetárni kultúre*. Praha: Prostor, 2012, s. 11; BAUMAN, Zygmunt. *Globalizácia: Dôsledky pre ľudstvo*. Bratislava: Kalligram, 2000, s. 8; GIDDENS, Anthony. *Dôsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladateľstvi, 2010, s. 25.

2 GIDDENS, Anthony. *Dôsledky modernity*. s. 63.

3 MORTON, Timothy. Introducing the Idea of "Hyperobjects": A New Way of Understanding climate change and other phenomena. In: *HighCountryNews* [online]. 2015, 19. 2. 2015 [cit. 2020-08-07].

Mapping Symbolic Boundaries in Our Society is a scholarly exploration of the mental and conceptual divisions that shape contemporary Slovak society. Through a rich blend of quantitative and qualitative research, this interdisciplinary volume brings together experts from sociology, social anthropology, cultural studies, and aesthetics to explore cultural differences and conflicts in Slovakia.

The book tackles pressing issues like globalization's impact on cultural clashes, anti-systemic sentiments, and the role of romanticized national myths. It also critically analyzes societal perspectives on marginalized groups, including the Roma, refugees, LGBTQI+ individuals, and people with disabilities. Further chapters investigate symbolic boundaries in leisure activities, art, cultural consumption, and subcultures, as well as the media and linguistic challenges faced by Slovakia's Hungarian minority.

Published by the National Centre of Culture and Further Education, this book contributes to the scientific discourse on cultural and social dynamics at play in Slovakia, offering valuable insights for researchers, scholars, and students of social sciences and cultural studies.

ISBN 978-80-7121-389-5

